

NILS ELVANDER:

Demokratin som överideologi

Herbert Tingsten betraktade demokratin som en överideologi och skrev "Man är demokrat men därjämte konservativ, liberal eller socialist". Professor Nils Elvander tar Tingstens tes till utgångspunkt för en studie över demokratibegreppet och frågar varför diskursen kring demokratin som överideologi så gott som helt tystnat. Ett av skälen torde vara att en pessimistisk syn på demokratins möjligheter att hävda sig i ett alltmer byråkratiserat och elitistiskt samhälle gripit omkring sig. Den västerländska demokratin kom att nedvärderas och friheten offrades för jämlikheten. Författaren slutar med en genomgång av vad de politiska partiernas program har att säga om begreppet demokrati. Det viktigaste av allt i dagens läge är att stärka upplutningen kring demokratin som överideologi, hävdar Elvander. Debatten om gränsdragningen mellan demokratin och marknaden får föras i annan ordning.

"Tron på demokratin är icke en politisk åskådning i samma mening som exempelvis konservatism, liberalism och socialism. Den innebär en uppfattning om statsstyrelsens form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur. Den kan alltså betraktas som ett slags överideologi, i den meningen nämligen, att den är gemensam för skilda politiska åskådningar. Man är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist."

Så inleder Herbert Tingsten kapitlet "Demokratiens idéer" i sin bok *Demokratiens problem* (Tingsten 1945, s 57). Vad Tingsten främst avser är de idéer om folkstyre, närmast i form av vidsträckt rösträtt och majoritetsbeslut, samt politisk frihet som demokratin teoretiker sedan länge framfört. Men det är inte bara principer för statsstyrelsens tekniska utformning som innefattas i begreppet överideologi utan också en hög värdering av den fria debatten, som återfinns hos såväl äldre som nyare demokratiteoretiker. Bland de sistnämnda nämns särskilt den engelske statsvetenskapsmannen Ernest Barker och den österrikiske rättsfilosofen Hans Kelsen. Den förre såg i demokratin främst "government by discussion", varigenom motsättningarna utjämnas och kompromisser uppnås som ger även minoriteten ett visst inflytande. Kelsen framhävde särskilt relativismen, motsatsen till den fanatiska tron på absoluta sanningar, som demokratin egenart och särskilda värde. Allt detta sammanfattade Tingsten i begreppet värdegemenskap: partierna är eniga i huvudsak om demokratin spelregler, och denna enighet är en

nödvändig förutsättning för det demokratiska styrelseskickets bestånd. Tingsten tog inte ställning till frågan om värdegemenskapen också måste innefatta riktlinjer för politikens innehåll, men han framhöll att hårda sociala och politiska motsättningar och tvära omkastningar i den politiska kursen undergräver demokratin.

Tingstens välfunna uttryck *överideologi* – som egendomligt nog bara förekommer i det citerade avsnittet – återgavs av den danske rättsteoretikern Alf Ross på ett par ställen i hans något år senare utgivna bok *Hvorfor demokrati?* Ross förde ungefär samma resonemang som Tingsten kring nödvändigheten av värdegemenskap kring det demokratiska styrelseskicket och den därmed förbundna politiska friheten; friheten framställdes av båda författarna som mera grundläggande för demokratin än jämlikheten. Trots att han var socialdemokrat förkastade Ross de socialdemokratiska anspråken på socialistiska bestämmingar av demokratibegreppet. Ekonomisk och social jämlikhet borde i stället ses som antingen förutsättningar för eller konsekvenser av demokratin. Men inte heller näringsfrihet och andra liberala idéer hade enligt Ross något nödvändigt begreppsmässigt samband med demokratin. "Den garanterar lika litet näringsfrihet som den garanterar frihet från nöd. Det sista är socialismens, icke demokratin mål" (Ross 1948, s 202). Visserligen ansåg Ross att "demokratin fungerar otvivelaktigt lättare under liberalistisk ekonomi" och att den demokratiska överideologin kunde sprängas av oföersonliga motsättningar mellan socialismens anhängare och motståndare (s

181), men han var på det hela taget mera optimistisk än Tingsten om möjligheten att förena demokrati och socialism. Tingsten hade ju tämligen okritiskt anammat Friedrich Hayeks varningsord mot socialistisk planhushållning (Tingsten 1945, s 201 ff; Hayek 1944; Lewin 1967, s 263–283).

Kelsen och Barker

Varifrån hade Tingsten fått idén om demokratin som överideologi? Var den kanske helt och hållet hans egen skapelse? Det förefaller som om grundtanken har motsvarigheter i mellankrigstidens litteratur om demokrati – närmast hade av Tingsten själv återopade författarna Kelsen och Barker – medan själva termen och dess skarpa avgränsning mot partiideologierna är hans eget verk. Hans Kelsen utgav 1929 en andra upplaga av en liten skrift från 1920, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, där erfarenheterna av hotet mot demokratin från diktaturideologierna till höger och vänster hade satt sina spår. Om ett jämviktstillstånd i klasskampen kunde uppnås – vilket Kelsen i anslutning till nyare socialdemokratisk teori ansåg vara fullt möjligt – "dann ist Demokratie der Ruhepunkt, zu dem der nach rechts und links ausschlagende politische Pendel immer wieder zurückkehren muss" (Kelsen 1929, s 68). För Kelsen, liksom för Tingsten och Ross, var friheten och inte jämlikheten demokratin ledande idé. Närmast föreställningen om en demokratisk överideologi kommer Kelsen det ovan nämnda, avslutande resonemanget om relativismen: "Das ist der eigentliche Sinn jenes politischen Sy-

tems, das wir Demokratie nennen und das nur darum dem politischen Absolutismus entgegengestellt werden darf, weil es der Ausdruck eines politischen Relativismus ist" (s 103).

Även för Ernest Barker var diktatorhotet mot demokratin den givna bakgrunden till ett engagerat försvar för de demokratiska värdena. Men Barker hade också 30-talets engelska debatt om demokrati och socialism i tankarna när han skrev *Reflections on Government* (1942). Han påpekade svårigheten att vara på en gång marxist och demokrat – "The more you are of the one, the less you are of the other" – och han gick skarpt tillrätta med "Marxist – democrats" av typ Harold Laski, som sades ha en enbart villkorlig och taktisk men inte principiell bekännelse till demokratin. Överideologitanken formulerade Barker på följande sätt: "Democracy has no doctrine (not even, as we shall see, a doctrine of non – intervention): it is its essence that it is hospitable to all doctrines, and is only pledged to the process of free discussion of doctrines" (Barker 1942, s 175). På samma sätt som Ross framhöll Barker att blandekonomin är den samhällsform som är "congenial to the democratic method" men också att sambandet mellan ekonomisk liberalism och demokrati är enbart historiskt och inte logiskt eller begreppsmässigt (s 184).

Det är ingen tvekan om att tanken på demokratin som överideologi, som fick sitt mest pregnanta uttryck hos Herbert Tingsten, är framsprungen ur kampen mot de bruna och röda diktaturerna. Den fick ytterligare näring ur den debatt om den demokratiska socialismens möjligheter att genomföra den ekonomiska de-

mokratin utan att göra avkall på den politiska, som fördes i England och Sverige på 30- och 40-talen. Hur är då läget i dagens demokratidebatt? Med tanke på att hotet från fascism och kommunism alltså är en realitet och att honnörsoordet demokrati nu som då missbrukas av allsköns odemokratiska regimer och ideologier skulle man kunna vänta sig, att idén om överideologi och dess normativa appell till försvar för demokratin intar en central ställning i såväl statsvetenskaplig som politisk debatt. Men så väl är det inte.

Dagens demokratidebatt

En genomgång av ett par nyare översiktsarbeten om demokratisk politisk teori visar, att det är helt andra problem än omsorgen om värdegemenskapen och försvaret för överideologin som dominerar den aktuella statsvetenskapliga demokratidiskursen. "Hur demokratiska är demokratierna?" är den övergripande fråga som ersatt den tidigare normativa" konstaterar docent Barry Holmström i en färsk artikel om den vetenskapliga demokratidebatten (Holmström 1982, s 7). Graden av folkligt deltagande i beslutsfattandet, de aktiva minoriteternas inflytande, majoritetsregelns innebörd och åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda – se där några exempel på frågor som statsvetarna har arbetat med under 60- och 70-talen. I den mån normativa synpunkter antyds är det i regel politisk jämlikhet som är det överordnade värdet, inte frihet som hos de äldre demokratiteoretikerna. Ett tecken på hur bortglömda dessa blivit är, att varken Kelsen eller Barker återopas i de båda

böcker som här använts (Pennock 1979, Lively 1975). Att Tingsten och Ross – som i andra sammanhang hade en stark internationell ställning som samhällsforskare – inte heller nämns kan också förklaras av att de tyvärr inte publicerade sina utmärkta demokratiböcker internationellt.

Varför har den normativa diskursen kring demokratin som överideologi så gott som helt tystnat? Den engelske statsvetaren Jack Lively ger i inledningen till sin välmatade men ändå lättlästa lilla demokratibok två förklaringar: dels har studiet av demokratis problem blivit alltmer professionellt samhällsvetenskapligt och därmed värdeneutralt, dels har en pessimistisk syn på demokratis möjligheter att hävda sig i ett alltmer byråkratiserat och elitistiskt samhälle gripit omkring sig (Lively 1975, s 3ff). Den sistnämnda förklaringen står i en egendomlig kontrast till demokratis fortsatta popularitet som honnörssord men är nog icke desto mindre riktig. Ytterligare två synpunkter bör tilläggas. Tredje världens inmarsch på arenan – den politiska såväl som den statsvetenskapliga – under 60-talet ledde till en relativisering av demokratibegreppet. Den västerländska ("liberala" eller "borgerliga") demokratin befanns vara besmittad av imperialismen och var därtill obrukbar i de nya staterna, som i stället skapade egna former av demokrati inom enpartisystemets ram. Vietnamdemonstrationer och studentuppror vid västliga universitet gav sedan den nya demokratisynen en oerhörd genomslagskraft. Jag skall anföra två litterära belägg för min tes.

Göran Palm ville i *En orättvis betrak-*

telse (1966) ge en annorlunda och provocerande bild av motsättningen mellan industriländernas rikedom och den tredje världens fattigdom. En av hans slagkraftiga provokationer var ett försök att "döda" på myten om de västliga industriländerna som demokratier". Dessa länder, "som med änglalik hybris och förljugenhet brukar kalla sig demokratier därför att de har demokratiska författningar och en anständig uppsättning fri- och rättigheter för sina medborgare", har i själva verket starka "diktaturelement" inom sina egna gränser, såsom krigsmakten, underrättelsetjänsten, kyrkan och, framförallt, storfinsansen. Palm avvisade uppdelningen av världens länder i demokratier och diktaturer och ville i stället dra skiljelinjen demokrati – diktatur inom varje enskilt land. "Det är förvisso ingen demokratisk vind som blåser i världen idag, och ska man indela världens länder tycks endast tre typer tydligt igenkännliga: övervägande dåliga diktaturer, övervägande bra diktaturer samt ett antal blandstater där reaktionära och progressiva tendenser för en oavgjord kamp" (Palm 1966, s 160, 162, 165).

Den kanadensiske statsvetaren och marxisten C B Macpherson utgav 1961 en 100-sidig skrift med titeln *The Real World of Democracy*; den svenska översättningen utkom två år senare. Demokratis verkliga värld bestod enligt Macpherson av inte bara den sk liberala demokratin utan även de icke-liberala varianterna i de kommunistiska länderna och i tredje världen. Den liberala demokratin i västländerna sågs som en sentida och naturlig utlöpare av det liberala marknadssamhället och dess konkurrenspräglade partisystem. "I den övriga

världen – i de nuvarande östblocksländerna och i de u-länder som nyligen har blivit självständiga – kan man säga att demokratin kom som en revolution mot det liberala kapitalistiska samhället och staten". (Macpherson 1968, s 14). Medan Macpherson ägnade halva boken åt en kritisk granskning av kapitalismen och den därmed sammanhängande liberala demokratin, visade han stor förståelse för frihetsinskränkningarna i de kommunistiska länderna och i tredje världen, och han införde ett vidare, innehållsligt demokratibegrepp för att säkert kunna beteckna dessa regimer som demokratiska. Särskilt i u-ländernas klasslösa samhällen förverkligas Rousseaus idé om allmänviljan, "den klassiska, förliberala uppfattningen av demokratin" (s 47).

Som synes förmedlade Macpherson på ett något mera sofistikerat sätt samma budskap som Göran Palm: en relativism i synen på demokratibegreppet, som leder till att den västerländska demokratin nedvärderas och att friheten offras för jämlikheten. Det är ett beklämmande faktum att Macphersons bok kom att ersätta Tingstens på kurslistorna vid flera statsvetenskapliga institutioner kring 1970. Den ställde till åtskillig förvirring med spridningseffekter ända ned i grundskolan via läroböcker och lärarutbildning i samhällskunskap (Elvander 1982, s 5). Det tog åtskilliga år att få bort de värsta spåren av denna begreppsförvirring kring demokratin, och de är ingalunda helt utplånade. Den mest bestående negativa följden av "Macphersonperioden" är kanske en förstärkt oförståelse för tanken på demokratin som överideologi.

Demokratisynen i partiprogrammen

Ett annat tecken på oförståelse för överideologitanken är att de svenska partiernas principprogram i vissa fall ger uttryck för den egna partiideologin i de avsnitt som handlar om demokratifrågor (här behandlas inte programpunkter rörande konkreta författningsfrågor). Tydligast är detta i Vänsterpartiets kommunisternas program (1972, reviderat 1981). Här är kampen för demokrati oupplösligt förenad med kampen för socialismen, varigenom "grunden läggs för verklig demokrati, för folkets makt över produktion och samhällsutveckling" (s 4). "Folkvälde är inte möjligt så länge en liten del av befolkningen äger och kontrollerar de avgörande produktionsmedlen" (s 18). Hur långt från en värdegemenskap kring en demokratisk överideologi Vpk står klargörs ytterligare i ett särskilt uttalande från 26:e partikongressen i november 1981, "För demokrati och socialism". Här sägs att "endast socialismen ger möjlighet till en fullständig utveckling av demokratin", och de borgerliga partierna anklagas för att utnyttja demokrati "som ett honnörsord för den rådande ordningen". Å andra sidan bör det påpekas, att uttalandet liksom partiprogrammet innehåller bestämda löften om förstärkning av de demokratiska fri- och rättigheterna samt skarp kritik av maktövergripenheten i de socialistiska länderna.

Tanken på socialismen som oupplösligt förbunden med demokratin återfinns som bekant i förtunnad form i det socialdemokratiska partiprogrammet 1975: "Socialdemokratin betraktar demokratin som grunden för sin åskådning. Den vill försvara demokratin mot maktmiss-

bruk och diktatursträvanden, utvidga den på det ekonomiska fältet och låta dess ideal sätta sin prägel på samhällslivets alla områden. I sin strävan att ge demokratin ett påtagligt innehåll verkar socialdemokratin för allas deltagande i samhällsomdaningen och för att allt fler får fatta beslut och ta ansvar ... För socialdemokratin är kravet på ekonomisk demokrati lika självklart som kravet på politisk demokrati" (s 5f). Den ekonomiska demokratin ses alltså närmast som en utvidgning av den politiska demokratin, men ett innehållsligt demokratibegrepp framskyntar också i orden "påtagligt innehåll". Man torde kunna säga, att socialdemokraternas demokratibegrepp har inslag av såväl överideologi som partiideologi.

Det samma gäller Moderata Samlingspartiet. I idéprogrammet från 1978 framhålls att demokratin inte bara är en beslutsregel utan också innebär värn för individens fri- och rättigheter, integritet och privatliv. "Den innebär en skyldighet att värna samhällslivets mångfald. Den förutsätter att ingen makt i samhället, inte ens demokratiskt grundade statsmakter, får bli så stark att den kan förkväva individernas frihet och samhällslivets mångfald ... En kollektivistisk demokratisyn, som inte respekterar varje individs unika värde och som reducerar demokratin till en majoritetsdoktrin, utgör alltså ett hot mot själva grunden för det fria samhället" (s 8). Den starka betoningen av individualism och mångfald och varningen för en kollektivistisk demokrati som så att säga upphäver sig själv har ingen motsvarighet i de andra partiernas program. Överideologin i moderat tappning får en nyliberal an-

strykning.

Närmast den av partiideologier obesmättade idealtypen för överideologi kommer de båda mittenpartierna. Folkpartiet hade i 1972 års program en inledning till avsnittet "Levande folkstyre" som enbart behandlade styrelseskicket och där maktspridning och kortare avstånd mellan väljare och valda var nyckelorden (s 18). Samma tankar återkommer i 1982 års program, men nu ingår de under rubriken "Låt fler forma framtiden" i det inledande avsnittet "Liberalismen". Denna omredigering i innehållslig riktning tycks inte vara en tillfällighet; nyinsatta stycken om marknadsekonomin, företagsdemokratin och organisationsväsendet bryter av från den tidigare inriktningen på rena styrelseskicksfrågor. Det är emellertid föga kontroversiella ting som sägs i dessa korta stycken (kanske dock med undantag för ett skarpt avståndstagande från en "korporativ samhällsutveckling"), och en anknytning till demokratin görs i följande formulering: "Om medborgarna känner att de inte kan påverka sin egen situation hotas folkstyret. Därför är en fungerande marknadsekonomi och medinflytande också ett sätt att slå vakt om demokratin" (s 3).

I centerpartiets program är det svårt att urskilja en speciell demokratisyn. I 1970 års program fanns ett litet, mycket allmänt hållet avsnitt om folkstyret i den inledande grundsatserna (s 7f). Motsvarande stycke i det nya programmet av år 1981 återfinns som inledning till avsnittet "Folkstyre", och det har fått en mera renodlad inriktning på styrelseskicket. Decentralisering av beslutanderätten framhävs starkare än hos de andra par-

tierna, men på ett annat ställe i programmet klargörs att denna kärnpunkt i centerideologin ses som en förutsättning för demokratin: "Ett viktigt skäl för centerns krav på ett decentraliserat samhälle är att det ger bättre förutsättningar för vakt hållningen kring demokratin och för människornas samhällsansvar" (s 9).

Varför överideologi?

Avslutningsvis skall några argument för synen på demokratin som överideologi redovisas. De innebär delvis preciseringar av Tingstens och andra äldre demokratiteoretikers resonemang kring värdemängden, delvis nya synpunkter.

För det första kan det sägas att en icke-innehållslig minimidefinition av demokratibegreppet underlättar enighet mellan partierna om spelreglerna. En sådan enighet har ett egenvärde; man kan här dra en parallell till den politiska konvention som säger att författningsfrågor bör lösas i samförstånd. För det andra får man på detta sätt en tilltalande motsvarighet till en god regel inom vetenskapen, nämligen att en definition bör påstå så litet som möjligt om hur det faktiskt förhåller sig och lämna så mycket som möjligt av detta till den empiriska forskningens prövning. Vad jag menar är att tex en så central fråga som förhållandet mellan politisk och ekonomisk jämlikhet bör lösas den normala politiska vägen genom debatt, utredningar och stegvisa reformbeslut och inte genom ensidiga majoritetsdiktat utifrån en viss förutfattad demokratisyn. Frågor av detta slag som mera rör politikens innehåll än styrelseskicket former hör naturligt hemma i den sedvanliga partipoli-

tiska debatten och beslutsprocessen. Diskussionen om vilken grad av ekonomisk och social jämlikhet som är en förutsättning för en väl fungerande demokrati bör i såväl politiken som i samhällsforskningen föras utanför själva demokratibegreppet.

För det tredje, slutligen, är det olämpligt att lägga in vissa åsikter om politikens innehåll i demokratibegreppet därför att den politiska striden därmed lättare förs över till att gälla själva styrelseskicket, och detta är ett säkert sätt att höja konfliktnivån i samhället. Särskilt i tider av starka politiska, sociala och ekonomiska spänningar kan det vara farligt för demokratins bestånd att på detta sätt ytterligare skärpa motsättningarna. En tillspetsad konflikt kring mera genomgripande förändringar av den sociala och ekonomiska maktfördelningen tenderar nästan alltid att dra med sig en konflikt även kring styrelseskicket (Tingsten 1945, s 157, 235). Men de demokratiska partierna bör inte i onödan inbjuda till en sådan systemkris genom att knyta sina ideologiska huvudmål till det demokratiska styrelseskicket. Det finns goda skäl för den formella och återhållsamma syn på demokratibegreppet som framförallt mittenpartierna ger uttryck för i sina program. Det viktigaste av allt i dagens läge är nämligen att stärka uppslutningen kring demokratin som överideologi. Debatten om gränsdragningen mellan demokratin och marknaden får föras i annan ordning.

Referenser

- Barker, Ernest (1942), *Reflections on Government*. Oxford University Press.
Elvander, Nils (1982), *Demokrati, val och*

- partier i våra vanligaste läroböcker för gymnasieskolan. FLS-aktuellt nr 1, s 4-7.
- Hayek, Friedrich (1944), Vägen till trädedom. Stockholm: Natur och Kultur.
- Holmström, Barry (1982), Några teman i dagens vetenskapliga demokratidebatt. FLS-aktuellt nr 1, s 7-11.
- Kelsen, Hans (1929), Vom Wesen und Wert der Demokratie. Tübingen: J C B Mohr.
- Lewin, Leif (1967), Planhushållningsdebatten. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lively, Jack (1975), Democracy. Oxford: Basil Blackwell.
- Macpherson, C B (1968), Den mångtydiga demokratin. Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Palm, Göran (1966), En orättvis betraktelse. Stockholm: Norstedts.
- Pennock, J Roland (1979), Democratic Political Theory. Princeton University Press.
- Ross, Alf (1948), Varför demokrati? Stockholm: Tiden.
- Tingsten, Herbert (1945). Demokratins problem. Stockholm: Norstedts.

Nu kommer resultatet av Svensk Tidskrifts citatsamling

LÖNTAGARFONDER

**Motiv och
konsekvenser**

En argument- och citatsamling

Skriften kan beställas från Svensk Tidskrift,
Linnégatan 28-30, IV, 114 47 Stockholm
Telefon: 08/67 59 55 Postgironummer: 727 44-6
Pris: kr 17 inkl moms